

61. Hitit tabletleri ışığında Hititlerin etkileşimde bulunduğu eski Anadolu dilleri¹

Laleş USLU AZARAK²

APA: Uslu Azarak, L. (2024). Hitit tabletleri ışığında Hititlerin etkileşimde bulunduğu eski Anadolu dilleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 1000-1015. DOI: 10.29000/rumelide.1439802.

Öz

Tarih yazıyla başlar. Din, siyaset, ekonomi ve daha birçok alanın anlaşılmasında ve bunların kuşaktan kuşağa aktarılmasında yazının büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Yazı, aynı zamanda askeri zaferlerin, dini seremonilerin, ticari kayıtların tutulmasını sağlayarak sonraki zamanlarda tekrar kullanılmasına imkan tanıyan “toplumsal hafıza”nın oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu’nun, Mezopotamya ve Mısır gibi komşu kültürlerle ticaret yoluyla etkileşimde bulunduğu arkeolojik kazılardan ele geçen tabletler yoluyla bilinmektedir. Mezopotamya, Mısır ve Anadolu gibi kadim uygarlıklar yazıya önem vermişler ve bu yazıları arşivleyerek kütüphaneleri oluşturmuşlardır. Anadolu’da bilinen en eski arşiv ve kütüphanelerinin ise Hititler tarafından oluşturulduğu kazılar aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır. Anadolu uygarlıklarından ve dönemin “süper güçlerinden” biri olarak nitelendirilebilecek olan Hititlerin tarih yazıcılığı konusunda da eşsiz bir beceriye sahip olduğu görülmektedir. Anadolu’daki ilk yazılı belgelerin ortaya çıkışı ise Hititlerin Mezopotamya uygarlıklarıyla ticari münasebetleri sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarların Kaneş’teki (Neşa) ticari faaliyetlerini sürdürmeleri ve buradaki ekonomik icraatları kayıt altına almalarıyla özel arşivlerin oluştuğu görülmektedir. Bu arşivler sayesinde Hititlerin ekonomik faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Hititlerin Boğazköy’de yapılan kazılarla ortaya çıkarılan arşiv ve kütüphanelerdeki tabletler sayesinde direkt bilgiye sahip olunduğu bundan dolayı Hititlerde kullanılan diller ve yazı türleri hakkında kesin bilgiye ulaşıldığı görülmektedir. Hititlerin Anadolu’daki halklarla birlikte yaşamaları sonucu dil ve kültürel açılarından zengin bir mozağe sahip olduğu; ele geçen tabletlerde Hititçe dışında Hattice, Palaca, Luwice, Hurrice, Kalaşma dillerini; diplomaside, uluslararası arenada ise Akadca’yı kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca çivi yazısı ve hiyeroglif olarak iki yazı türünü de kullandıkları anlaşılmaktadır. Çalışmada Hitit kazılarına değinilerek Hititlerin Anadolu’da kullanılan dillerle etkileşimi ve yazı türleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Çivi Yazısı, Hiyeroglif, Tablet, Kültürel Etkileşim

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %15

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 29.11.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439802

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü / Dr., Dicle University, Faculty of Letters, Department of Archeology (Diyarbakır, Türkiye), lalesuslu@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0003-1429-4364, **ROR ID:** https://ror.org/0257dtg16, **ISNI:** 0000 0001 1456 5625, **Crossreff Funder ID:** 501100005719

Ancient Anatolian languages interacted by Hittites in the light of Hittite tablets³

Abstract

History begins with writing. It is seen that writing has a great effect on understanding religion, politics, economy and many other fields and transferring them from generation to generation. Writing also contributes to the formation of "social memory", which allows military victories, religious ceremonies, and commercial records to be kept and reused in later times. It is known through tablets from archaeological excavations that Anatolia, which has hosted many civilizations throughout history, interacts with neighboring cultures such as Mesopotamia and Egypt through trade. It is known that ancient civilizations such as Mesopotamia, Egypt and Anatolia attached importance to writing and created libraries by archiving these writings; the oldest known archives and libraries in Anatolia were created by the Hittites. It is seen that the Hittites, who can be described as one of the Anatolian civilizations and one of the "superpowers" of the period, also had a unique skill in historiography. It is understood that the emergence of the first written documents in Anatolia was the result of the commercial relations of the Hittites with the Mesopotamian civilizations. It is seen that private archives were formed when Assyrian merchants continued their commercial activities in Kanesh (Neşa) and recorded the economic activities there. Thanks to these archives, information about the economic activities of the Hittites is obtained. It is seen that the Hittites had direct information thanks to the tablets in the archives and libraries unearthed by the excavations in Boğazköy, therefore, precise information was obtained about the languages and writing types used in the Hittites. It is understood that the Hittites had a mosaic rich in language and culture as a result of living together with the peoples in Anatolia. It is known that Hattice, Palaca, Luwice, Hurric, Kalaşma languages are used in the tablets in addition to Hittite, and they also use Akkadian in the international arena in diplomacy. It is also understood that they used both types of writing as cuneiform and hieroglyph. In the study, the interaction of the Hittites with the languages used in Anatolia and the types of writing were examined by referring to the Hittite excavations.

Keywords: Hittite, Cuneiform, Hieroglyphics, Tablet, Cultural Interaction

Giriş

Düşüncenin belli işaretlerle yazılması anlamına gelen yazı, (TDK 2023) tarihi tarih öncesi ve sonrası çağlara bölerek bir milat oluşturmuştur. Yazının icadıyla tarihin yeni bir boyut kazandığı görülmektedir, ayrıca yazı bu döneme ait bulguların kalıcılığını sağlamasıyla "toplumsal hafızaya" da katkı sunmuştur. Kavramsal düşüncenin ifade aracı olarak yazı mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel bilginin de ifade

³ **Statement (Thesis):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: %15

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 29.11.2023-**Acceptance Date:** 20.02.2024-**Publication Date:** 21.02.2024;

DOI: 10.29000/rumelide.1439802

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

edilmesini, korunup saklanmasını ve iletilmesini mümkün kılmıştır. Söz konusu bilgilerin saklanması ve korunması kütüphanelerin oluşmasını sağlamıştır (Çelebi, 2020; Jean, 2002, s. 13).

Tarih boyunca birçok medeniyete kucak açmış Anadolu'nun, Mezopotamya ve Mısır gibi komşu kültürlerle tarih boyunca birtakım etkileşimlerde bulunduğu arkeolojik kazılardan ele geçen tabletler sayesinde bilinmektedir (Albayrak, 2006, s. 1). Aynı zamanda bu uygarlıklar yazıya önem vermiş olup arşivler oluşturmuşlardır. Anadolu'daki en eski kütüphane ve arşivlere sahip olan kültür Hititlerdir (Koç, 2021, s. 237-254).

Anadolu'da ilk yazılı belgelerin ortaya çıkışı Hititlerin Mezopotamya uygarlıklarıyla ticari münasebetleri sonucu olduğu anlaşılmaktadır (Sever, 2002, s. 452). Asurlu tüccarlar, ticari faaliyetlerini sürdürdükleri şehirlerde ekonomik etkinlikleri kayıt altına almışlardır. Bundan dolayı Mezopotamya ile yapılan ticaret birçok tüccarın kendi özel arşivini oluşturmasına katkı sağlamıştır. Kayseri yakınlarında bulunan Kaneş/Neşa kenti, Asurlu tüccarların uğrak yeri olmuştur (Özgüç, 1959, s. 10). Hititlerdeki ilk yazılı tabletler, Kaneş'te yapılan kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştır (Göterbock, 1958, s. 46-50). Anadolu'ya Asur tüccarları tarafından ticaret yoluyla getirilen yazıyı ilk kullanan kişilerin ise katiplerin olduğu düşünülmektedir. Ticari sözleşmeler, barış antlaşmaları, toplumsal, hukuki vb. kuralların kaydını tutan yazı, sonraları edebi türleri de kapsamıştır. Anadolu'daki uygarlıklardan biri olan Hititlerden birçok tablet miras kalmıştır (Karauğuz, 2002, s. 228-231; Koç, 2021, s. 237-254). Hititlerin Anadolu'da arkeolojik kazılar başlamadan önce de çeşitli kaynaklarda, özellikle Mısır'daki kaynaklarda, sözünün geçtiği bilinmektedir. İbranice "Het oğulları" veya dişil anlamda "Hitti(m)" olarak Tevrat'ta ve İncil'de de Hititlerden söz edilmiştir. Hititlerin Anadolu'daki arkeolojik kazılarda ele geçen tabletlerden MÖ 2. binlerde Anadolu'daki yerel halklarla birlikte yaşamayı başarmış büyük bir uygarlık olduğu anlaşılmaktadır (Karasu, 2006, s. 6; Hardy, 1941, s. 58-177).

Hattuşaş ve Alişar'da yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda tablet ele geçmiştir (Bittel, 1970, s. 192-193). Asurlu tüccarların özel arşivlerinde ele geçen kil tabletler vasıtasıyla Asurca olmayan kelimelerin incelenmesiyle Anadolu'daki Hitit varlığı tespit edilmiştir (Koç, 2021, s. 237-254). Kazılardaki buluntulara göre Hititlerin hem çivi yazısı hem de hiyeroglifi kullandıkları anlaşılmıştır. Hititler, Asurca yerine Eski Babil yazısını dillerine uyarlamayı tercih etmişlerdir (Rüster ve Neu, 1989, s. 18, Koç, 2021, s.237-254). Hititler, tarihin bilinen en eski dini metinleri, siyasi antlaşmaları (Fot. 1) tahta yazı takımları ve kütüphane kataloglarıyla tanınmaktadırlar (Bossert, 1952, s. 1-8; Koç, 2021, s. 237-254).

Fot. 1. Bronz tablet, Boğazköy. MÖ 13. yy. Hitit Kralı IV. Tuthalia ile Tarhuntaşa Kralı Kurunta arasında yapılan bir sınır anlaşmasının metni (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, s. 133, şekil 212).

Hititler, yazıya ve yazının kalıcılığına büyük önem vermiş ve yaşadıkları dönemin siyasi, sosyal, dini ve kültürel olaylarıyla ekonomisini kayıt altına almış, böylece bu bilgileri gelecek nesillere aktarmışlardır (Dinçol, 1982, s. 40). Tabletlerden kent savunmasından, Hitit çağındaki Anadolu kent isimlerine kadar birçok bilgi elde edilmiştir (Göterbock, 1958, s. 46-50). Otuz bini aşan tabletlerden bin beş yüzden fazla yerleşim yerinin adı verilmiştir. Kültepe'deki tabletlerin önemli bir kısmı Asur ile Kaneş (Kültepe) arasındaki ticari mektuplaşmalardan oluşmaktadır (Alp, 2000, s. 48; Göterbock, 1958, s. 46-50). Hitit kütüphanelerinde bulunan on binlerce tablet edebi eserlerden tıbbi metinlere, tarihi kaynaklardan dil araştırmalarına, bira tariflerinden uluslararası antlaşmalara, dini törenlerden bayramlara, çağırma ritüellerinden kült heykel tasvirlerine, bölgenin haritalarından astronomik gözlemlere kadar birçok konuyu içerdiği anlaşılmaktadır (Arıkan ve Schwemer, 2020, s. 223-242; Akdoğan, 2019, s. 223-242). Hititler yerleştikleri coğrafyanın yerli halkının dili ve dinine karışmamış, onları olduğu gibi, etnik kökenleriyle birlikte panteonlarına almışlardır. İlahi veya dini ritüellerin yazıldığı tabletlerde, rahip veya rahibe hangi etnik kökene aitse o dilde ilahisini söyler, ritüeller yaparlardı. Tabletlerde bu durum belirtilmiştir. Örneğin; Hatti dilinde bir ilahi okunacak ise "Hattili" (Hatti dilinde) veya "Palumnili" (Pala Ülkesi dilinde) gibi sıfatlarıyla verildiği görülmektedir (Dinçol, 1982, s. 78). Bu durum -her ne kadar politik bir durumdan kaynaklansa da- Hititlerin dış etkilere karşı açık, hoşgörülü olduğuyla açıklanabilmektedir.

Bu çalışmada Anadolu'daki Hitit varlığı ile bu kültürün yerleştikleri bölgenin yerel kültürlerle özellikle dil açısından etkileşimi ve bu dilleri tabletlerinde nasıl kullandıkları irdelenmiştir.

1. Hitit tarihçesine genel bir bakış

MÖ 3000 yıllarında çok bilinmeyen nedenlerden dolayı güneye doğru göç eden Kuzey Avrupa kavimlerinden biri olan Hititler, Anadolu'ya MÖ 2100-2000 yılları arasında Kafkasya üzerinden gelmiş olup Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya geçmişlerdir. MÖ 2000-1600 yılları arasında, Anadolu'da o dönemlerde hakim olan Hatti ve Hurri beyliklerinin yanı sıra Hint-Avrupalı kavimlere de rastlanmaktadır (Gurney, 2001, s. 16 vd.). Bu dönemlerde Hitit prenslerinin kendilerine politik nedenlerle Hattice ve Hurrice isim vermeleri hangisinin yerli halk, hangisinin Hint-Avrupalı göçmen kavimler olduğunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Akkurgal, 2019, s. 35; Koç, 2021, s. 237-254).

Hititler hakkındaki bilgi kaynağının çoğunu Hititlerin yazılı belgeleri oluşturmaktadır. MÖ 2000'lerde Anadolu'ya göç eden Hint- Avrupa kökenli Hititler ilk başlarda küçük kent beylikleri şeklinde iken MÖ 1650'lerde ise merkezi politik bir güç oluşturmuşlardır. MÖ 1400'lere kadar "Eski Hitit Çağı" adı verilen bir dönemden sonra devletin sınırlarının genişlediği, gücünün ve uluslararası ilişkilerinin arttığı (Hardy, 1941, s. 58, 177 vd.); MÖ 1200'lerdeki çöküşüne kadar Eski Önasya'da siyasi ve askeri açıdan büyük bir imparatorluk olduğu anlaşılmaktadır (Dinçol, 1988, s. 35).

Hititlerin Anadolu'daki egemenlikleri Eski Krallık Dönemi (MÖ 1660-1460) ile Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1460-1190) olarak iki kısımda incelenebilir. MÖ 1660 civarında İç Anadolu'daki Hatti beyliklerini ele geçirerek Hattuşaş merkezli olarak kurdukları devlet MÖ 14. yüzyıl ortalarında I. Şuppiluliuma idaresindeki Levant ve Yukarı Mezopotamya'ya kadar genişleyerek bir süper güç hâlini almış ve egemenliklerinin doruğunda Mısır ile söz konusu dönemin medeniyet dünyasını paylaşmış oldukları görülmektedir. Hitit tarihinde kral genellikle Hattice veya Hurrice (Hattuşili, Tudhalia gibi) isimler almış fakat ilk kez I. Şuppiluliuma'nın Hititçe olduğu kabul edilen bir adla tahta çıktığı bilinmektedir (Stavi, 2011, s. 226-239). I. Şuppiluliuma'nın yönetimi boyunca oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır (Akkurgal, 2019, s. 81; Gurney, 2001, s. 143 vd.).

MÖ 1200'lerde son Hitit Kralı'nın Şuppiluliyama olduğu bilinmektedir (Memiş, 1999, s. 183 vd.). Bu dönemde devletin zayıflamasından dolayı çevre ülkelerle savaş halinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat genelde devletlerin özelde Hititlerin yıkılışı sadece bir nedene bağlı kılınmaz. Devletlerin yıkılışı birçok ögenin bir araya gelmesiyle açıklanabilmektedir. Bunlar, devletin içindeki kargaşa, ekonomik zorluklar, kurulu dengeyi bozacak uluslararası antlaşmalar, diğerinin aleyhine güçlenen yeni devletler bu nedenler arasında sayılabilmektedir (Gurney, 2001, s. 143 vd.; Dinçol, 1982, s. 52). MÖ 1200 yıllarında Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra onlarla akrabalık bağı bulunan Luwiler, Kuzey Suriye'ye çekilerek Sami ırkından olan Aramiler ile kaynaşarak küçük yerel devletler halinde yaşamlarına devam etmişlerdir. Hitit devletine bağlılıkları, kullanmış oldukları hiyeroglif yazısından ve krallarına koydukları Hitit adlarından anlaşılmaktadır. Geç Hititler ve Tevrat'ta da geçen "Het oğulları veya Hitti(m)" olarak adlandırılanlar Hitit Devleti'nin ardılları olduğu anlaşılmaktadır (Dinçol, 1982, s. 53).

2. Boğazköy (Hattuşaş) kazısının kısa tarihçesi

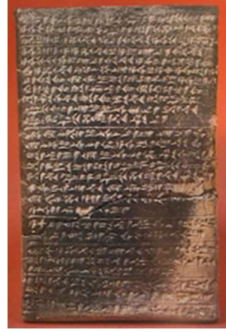
Hititlerin başkenti olan Hattuşaş (Boğazköy), Çorum iline bağlı Boğazkale ilçesinde, bir teras ve büyük bir kayalık üzerinde bulunmaktadır. Boğazköy'de (Hattuşaş), bulunmuş ilk Hitit belgesine göre, tarihi daha eskilere giden bu yerleşim, şehir devletleri döneminin en büyük Hitit kralı olan Kussara kralı Anitta tarafından MÖ 18. yüzyılın başlarında yıkılmış ve "benden sonra gelecek kral Hattuşaş'ı yeniden kurarsa tanrının fırtınası ile vurulacaktır" diye lanetlenmiştir. Fakat kralın ölümünden hemen sonra, yaklaşık MÖ 1700'lerde yerleşim "Hattuşaş" adıyla yeniden kurulmuş ve Kral I. Hattuşili zamanında Hititlerin başkenti olmuştur. Hititler'den önce kentte MÖ 19.-18. yüzyıllarda Hattilerin yaşadığı ve burada bir Asur ticaret kolonisinin (Karum) bulunduğu, kentin kuzeyindeki Büyük Tapınak çevresinde Alman heyeti tarafından yapılan kazılarda açığa çıkarılan kalıntılar ve diğer buluntulardan anlaşılmıştır (Bittel, 1970, s. 192-193).

Hattuşaş, bilim dünyasına 1834 yılında Fransız seyyah Charles Texier ve William Hamilton'un Anadolu'daki araştırma gezilerinde yerli halkın "Yazılıkaya" adını verdiği bir kaya topluluğunun üstüne yapılmış birçok kabartma bulduktan sonra onların tarafından ilk olarak tanıtıldığı anlaşılmaktadır. G. Perrot ve ressam E. Guillaume bu kabartmaların resimlerini çizmişlerdir. 1882'de K. Humann ve O. Puchstein buraya yaptıkları gezilerle buranın tanınmasını sağladıkları görülmektedir. Humann'ın, "Yazılıkaya" kabartmalarının kalıbını hazırlayarak Boğazköy'ün ilk güvenilir taslağını çıkarttığı anlaşılmaktadır (Alexander, 1986, s. 75; Bittel, 1975, s. 150). 1893'te E. Chantre'nin Boğazköy ve Yazılıkaya'daki ilk kazılarına başladığı ve bu kazılar sonucunda Hitit dilindeki ilk yazıtların ortaya çıkarıldığı görülmektedir (Naumann, 1998, s. 25).

Yerleşimdeki ilk sistemli kazı 1906-1907 ve 1911-1912'de Doğu kültürleri bilgini Alman arkeolog H. Winckler ile İstanbul Müzesi arkeoloğu T. Makridy yaptıkları araştırma sonucunda binlerce kil tablet bulduran kil belge ambarını ortaya çıkararak yerleşimin tarihçesini aydınlatan ilk çivi yazılı tabletler açığa çıkarılmıştır. 1906 yılında Alman Hugo Winckler ile İstanbul Müzeleri'den Theodor Makridi Çorum Boğazköy'de kazılara başladıktan sonra 1907'de Hititlere ait arşivlerdeki tabletler gün ışığına çıkarılmıştır. Bu arşivlerde on üç çivi yazılı tablet, kütüphane ve arşive rastlanmıştır (Karasu, 1996, s. 39-59). Ayrıca bu tabletlerden çok sayıda mektup (Fot. 2 a-b; Fot. 3) ve yıllıklar da bulunmaktadır (Duran, 2010, s. 3; Alparslan, 2006, s. 101; Koç, 2021, s. 237-254).

Fot. 2. a. Açılmamış pişmiş toprak zarf, Kültepe, **b.** MÖ 19. yy. zarflı pişmiş toprak tablet, Kültepe, MÖ 19. yy (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, s, 94, Şekil 126 s.95, şekil 128).

Fot. 3. Pişmiş toprak tablet, MÖ 13. yy. Mısır Kralı II. Ramses'in karısı Naptera tarafından Hitit Kralı III. Hattuşili'nin karısı Puduhepa'ya yazılmış dostluk mektubu (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, s, 132, şekil 210).

1907'de Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından gönderilen O. Puchstein, D. Krencker, H. Kohl ve L. Curtus'tan oluşan bir kurulun gerçekleştirdiği kazılarda Hitit dünyasına ait birçok buluntu ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntulardan tabletlerin okunmasıyla Hititlerin başkenti olduğu anlaşılan Hattuşaş'ta yürütülen çalışmalar 1912 yılına kadar sürdürülmüştür. 1915'te Hrozny'nin Hitit dilini çözmesiyle "Hititoloji" adı verilen yeni bir bilim dalının ortaya çıktığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı nedeniyle ara verilen çalışmaları 1931 yılında K. Bittel yeniden başlatmıştır (Naumann, 1998, s. 26). 1948 yılından itibaren kazılara Türk arkeologlardan Tahsin ve Nimet Özgüç tarafından yapılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ara verilen kazılara yeniden başlanmıştır ve 1981-1993 yılları arasında Peter Neve'nin yaptığı kazılar Jürgen Seeher başkanlığında sürdürüldüğü anlaşılmaktadır (Naumann, 1998, s. 26). Boğazköy/Hattuşaş'daki çalışmalar, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI), Alman Araştırma Vakfı, Thyssen Vakfı, GRH Vakfı ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edilen genel projenin bir parçası olarak yürütülüyor. DAI, İstanbul Üniversitesi ve Federico II ve Suor Orsola Benicasa Üniversiteleriyle birlikte Andreas Schachner başkanlığında bu kazı çalışmaları devam etmektedir (<https://www.dainst.blog/daistanbul>)

3. Hitit tabletlerinde kullanılan eski Anadolu dilleri

Hitit dilinin çözülmesiyle Boğazköy'de bulunmuş binlerce tabletin okunması; bu tabletlerin edebiyat, tarih, hukuk, mitoloji, din, büyü gibi birçok konuda bilgi verdiği anlaşılmıştır. Bu nedenle buradaki

arşivlerin daha çok bir kitaplık/kütüphane özelliği taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bu tabletler sayesinde Hititçenin yanında aynı zaman ve coğrafyada yaşayan komşu dillerin de varlığı anlaşılmıştır (Dinçol, 1982, s. 25; Otten, 1966, s. 34). Bu diller arasında en çok belge bırakanın Hititler olduğu görülmektedir. Hattice, Luwice-Hiyeroglif, Luwice, Palaca, Hurrice, Kalaşmaca gibi dillerin eski Anadolu dillerinden olduğu anlaşılmaktadır.

3. 1. Hititçe

Ankara'nın 150 kilometre doğusunda bulunan Boğazköy'deki arşivlerin gün ışığına çıkarılması, Anadolu toprakları üzerinde yapılan en önemli keşiflerden biridir. 1906 yılından beri sürdürülen Boğazköy kazılarında 30.000'in üstünde çivi yazılı tablet ve tablet parçalarının bulunması, bu tabletlerin kısa sürede incelenmesi sayesinde Boğazköy'ün eski çağların süper güçlerinden biri olan Hitit devletinin başkenti Hattusa olduğu anlaşılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Viyana'da Asuroloji profesörü olan Bedrich Hrozny yaptığı araştırmalarla Hititçenin bir Hint-Avrupa dili olduğunu kanıtlamıştır (Alp, 2000, s. 1). Alp, bu kanıtları şöyle açıklamaktadır:

"Hrozny şu Hititçe cümleler sayesinde sonuca ulaştı: "NINDA-an ezzateni watarra ekutteni" "ekmeği yiyeceksiniz suyu da içeceksiniz". İlk cümledeki "NINDA" ideogramının, Sümerce "ekmek" anlamına geldiği eskiden beri biliniyordu. "ezza-" sözünü Hrozny, İngilizce "to eat" ve Almanca "essen" (yemek) fiilleri ile karşılaştırdı. İkinci cümledeki watarra'nın ilk kısmı olan "watar" sözünü de Hrozny, İngilizce "water" Almanca "Wasser" ile karşılaştırdı ve Hititçede içmek anlamına gelen "eku-" fiilini Latince su anlamına gelen "aqua" sözü ile karşılaştırdı. Böylece Hititçede iki cümleye anlamlı çeviriler verdi. Hrozny 'nin bu buluşları tüm bütün dünyanın bilim çevrelerinde büyük yankılar uyandırdı" Alp, 2000, s.1)".

Hrozny 1917 yılında Hititçenin ilk gramerini yayımlayarak daha sonraları Münih'te Hint-Avrupa dilleri profesörü olan Ferdinand Sommer liderliğinde, Albrecht Goetze, Johannes Friedrich ve Hans Ehelolf'tan oluşan bir ekip kurdu. Hititoloji'yi sağlam temeller üzerine oturttukları bu dilin, Almanya'dan diğer batı ülkelerine yayılmasına ve tüm dünyada saygın bir disiplin olmasına katkı sağlamıştır (Alp, 2000, s. 1).

Hitit olarak adlandırılan halkın aslında kendine "Nesili" yani "Nesice konuşan" adını verdiği; "Nesili" sözcüğünün Kültepe'nin eski adı olan "Neşa"dan geldiği anlaşılmaktadır. Hititler, başta politik nedenler olmak üzere, diğer birçok nedenden dolayı buldukları yeri "Hatti Ülkesi", kendilerini de "Hatti sakini" olarak adlandırdıkları için yüzyılın başında Anadolu'da çalışma yapan bilim insanlarının Hititlere "Hatti" adını koydukları görülmektedir (Kınal, 1998, s. 68; Akkurgal, 2019, s. 49). 1910'lu yıllarda Boğazköy'de (Hattuşaş) tabletler okunmaya başlandıktan ve 1917 yılında Bedrich Hrozny'nin Hititçenin Hint-Avrupa dilinin "Centum" koluna ait olduğunu ortaya koymasından (Hrozny, 1931, s. 272-295 Akt. Kınal, 1948, s. 174) sonra Eski Ahit'te "Hittim" olarak bahsedilen halkın Anadolu'da yaşayan Hititler olduğu anlaşılmıştır (Akkurgal, 2019, s. 49). Asurca metinlerdeki Anadolulu şahıs adlarında yer alan "ala", "ili" ve "ula" takılarının, Hattice "al", "il" ve "ul" takılarının Hititçeye uyarlanmış hali olduğunun anlaşılması üzerine Anadolu'da bulunan Neşa'da (Kültepe) MÖ 1800-1700 yılları arasında belirgin Hitit izlerine rastlanılmıştır (Hrozny, 1940, s. 120; Akkurgal, 2019, s. 50; Alp, 2002, s. I). Nesa dilinde yazılı Boğazköy tabletleri MÖ 1200 tarihlerinde sona ermektedir. Bu tarihten sonra Nesa dilinin Anadolu'da konuşulmaya devam ettiğine dair herhangi bir buluntu mevcut değildir. Helenistik çağa ait Yunanca yazıtlarda Hitit çağında kullanılan şahıs adlarına çok benzeyen kişi adlarına rastlanmasından dolayı bu dilin birdenbire ortadan kaybolmadığı anlaşılmaktadır (Alp, 2002, s.6).

Anadolu'da MÖ 2. binde çivi yazısı ve hiyeroglif yazısı olmak üzere iki tür yazının kullanıldığı görülmektedir (Koç, 2006, s. 22). İlki MÖ 4. binde Güney Mezopotamya'da Sümerlerin buldukları çivi yazısını ilk olarak MÖ 2. binin başlarında Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'ya getirildiği ve bu yazıyı kendi dillerinde yazmış olup ticari mektuplaşmalarda ve diğer işlerinde kullandıkları bilinmektedir. Asur ticaret kolonilerinin MÖ 2. binin ilk çeyreğinin sonlarında sona ermesi ile Anadolu'daki kullanımının sona erdiği düşünülmektedir. Koloni çağında Kültepe, Alishar ve Boğazköy kaynaklarında yerli halkın bu yazıyı kendi dilleri için kullandıklarına dair herhangi bir kanıt ise bulunmamaktadır. Diğer tür kullanılan çivi yazısı ise Hititlerin MÖ 1650 tarihlerinden itibaren kullandığı kabul edilen ve MÖ 1200 tarihlerinde büyük Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması ile kullanımı sona eren eski Babil türündeki çivi yazısı olduğu ve bu yazının kuzey Suriye yolu aracılığıyla Anadolu'ya girdiği düşünülmektedir (Bossert, 1952, s. 1-8; Alp, 2021, s.6; Koç, 2021, s. 237-254).

Koloni çağında Kaneş'te Asur tüccarlarının ticaret yaptığı arkeolojik kazılar neticesinde kesin olarak bilinmektedir. Kaneş'te yapının zemininde, bodrum katlarında bulunan sepetlerde ve yere gömülü küpler içerisindeki tabletlerin arşiv özelliği taşındığı görülmektedir. Bu tabletlerde, tarihi bilgilerden büyücülüğe, ekonomiden okul eğitimine dair bilgiler verilmektedir. Ayrıca komşu kentlerle ilgili politik konular, yapılan ticari faaliyetler, kent yönetimi, aile hukuku ve ekonomisi, toplumsal yapı ve Hitit diline ait bilgiler mevcuttur (Yıldız, 2003, s. 11-12; Koç, 2021, s. 237-254).

Hititlerin çivi yazısının hece yazısından oluşması ve bu hecelerin oluşturduğu her olası sesin birleşmesinin gösterilmesi için yüzlerce işarete gereksinim duyulmasından dolayı söz konusu yazının dezavantajlı olduğu anlaşılmaktadır. Hititlerin kullandığı çivi yazısında üç yüzü aşkın simge kullanılmaktadır. Ayrıca her simge arasında ince bir fark olmasından dolayı yazının öğrenilmesi zorlaşmıştır, bundan dolayı yazıyı okumak ve yazmak için özel bir eğitimin olması gerekmektedir (Koç, 2021, s. 237-254; Bryce, 2003, s.74).

Çivi yazısının kullanılış şekline ve anlamına bakıldığında; kile batırılan ucu kesik ve "stylus" olarak adlandırılan yazı kaleminin, batırıldığı yerde üçgen şeklinde iz bırakması, çekildiği zaman ise düz bir iz bırakması nedeniyle çiviye benzeyen işaretlerden oluşan yazıya çivi yazısı denildiği bilinmektedir (Jean, 2002, s. 13; Özkartal, 2007, s. 9). Çivi yazısı, Latince "çivi" anlamına gelen "cuneus" kökünden türemiş olan cuneiforme" den gelmektedir (Jean, 2002, s. 13).

Hitit çivi yazısında kullanılan temel işaretler bulunmaktadır. Bunlar:

Fot. 4. Hitit çivi yazısında kullanılan temel işaretler (Koç, 2006, s.18).

Hititlerin, yazılarında ideogramlar kullanarak kendisinden önce veya sonra gelen sözcüğü belirleyen determinatifler (belirtici) kullandıkları anlaşılmaktadır. Örneğin erkek ya da kadın kişi adlarının önüne bir determinatifin kullanıldığı görülmektedir (Fot. a-b. Kadın ve erkek kişi ismi). Örneğin; kadın kişi ismi önüne ise "iki köşe çengeli ve bir yatay"dan oluşan determinatifin (Fot. 5 a) erkek kişi isminin önüne ise dikey çivi işaretinin kullanıldığı (Fot. 5 b) görülmektedir.

Fot. 5 a-b. Kadın ve erkek kişi ismi (Koç, 2006, s. 20).

Hitit çivi yazısının kullanımı Hitit İmparatorluğu'nun yıkılması ile son bulmuştur; daha sonra kurulan Hitit kent devletlerinde (Geç Hitit) hiyeroglif yazısının kullanıldığı anlaşılmaktadır (Alp, 2000, s. 2; Koç, 2021, s. 237-254). Ayrıca Hititlerde hiyeroglif yazısının daha çok şahıs, melek, tanrı vb. adların kullanılmasında kullanıldığı görülmektedir (Koç, 2021, s. 237-257). Bazı hiyeroglif ve anlamları (Fot. 6) şu şekildedir:

çocuk, oğul	𐎗𐎗
kız çocuk, kız	𐎗𐎗𐎗
sevmek, sevgili	𐎗𐎗𐎗𐎗
çatısma	𐎗𐎗
iyilik	𐎗
bağ, asma, şarap	𐎗
ben	𐎗
katip, tablet	𐎗
efendi	𐎗
rahip	𐎗
araba sürücüsü	𐎗
hayat	𐎗

Fot. 6. Bazı hiyeroglifler ve anlamları (Koç, 2006, s. 23).

Hitit uygarlığında birçok dilin konuşulduğu Hattuşaş'ta ele geçirilen tabletlerden anlaşılmaktadır. Bu diller; Palaca, Hattice, Hurrice, Hititçe, Luwice, Luwice hiyeroglif, Kalaşmaca gibi dillerin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Ünal, 2002, s. 56; Koç, 2021, s. 237-254). Fakat otuz bini aşan çivi yazılı tablet ve tablet parçalarından oluşan Boğazköy arşivlerinin en önemli dili, bu arşivin yaklaşık yüzde seksenini oluşturan Hititçe olduğu görülmektedir (Alp, 2002, s. 4). Ayrıca Hititler, Anadolu'da kullanılan diller dışında; Mezopotamya kültürleriyle yaptıkları anlaşmaları (Amurru ve Mitaniler ile olduğu gibi) Akadca, Anadolu'daki vasal beylerle yaptıkları anlaşmaları ise Hititçe yazmaktaydılar (Kinal, 1998, s. 173; Bryce 2003, 60). Ayrıca 2023 yılında bulunan bir tablet üzerinde şimdiye kadar bilinmeyen bir dil olan Kalaşma dili olduğu anlaşılan bir tableten söz edilmektedir (Schwemer, 2023, akt. Ak, 2023, s.12).

3. 2. Hattice

MÖ 2. bine ait olan Boğazköy (Hattuşaş) kaynaklarına göre MÖ 3. bin yıllarında Orta Anadolu' da Hattice konuşan bir halkın varlık gösterdiği anlaşılmaktadır (Diçol, 1982, s. 26; Alp, 2000, s. 13). Kaynaklar, Hatticenin Anadolu'da konuşulan dillerden en eskisi olduğunu ve bunun Hititler üzerinden

aktarıldığını söylemektedir. Bu dilin, Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Kızılırmak ve çevresinde MÖ 3. binlerde konuşulduğu anlaşılmaktadır. Hititlerle Hattiler'in yüzyıllar boyunca birlikte yaşamış olmaları; çünkü Hattice'den Hititçeye birçok sözcük ve dil elemanlarının geçtiği görülmektedir. Hattice tahtın "hanwasuit" sözcüğüyle ifade edilirken Hititçede "halmasuit" sözcüğüyle ifade edildiği görülmektedir. Hattice Fırtına tanrısı "Taru" iken Hititçede "Tarhu" dediği görülmektedir ve daha birçok benzeri örnek olduğu anlaşılmaktadır (Alp, 2002, s. 2).

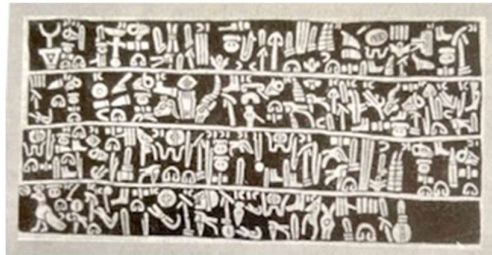
Hatti uygarlığının Hititleri din ve dil açısından çok etkilediği ele geçen çivi yazılı tabletlerden anlaşılmaktadır (Koç, 2021, s. 237-254). MÖ 1650'lerden (Eski Hitit Çağı) MÖ 1200'lere (Yeni Hitit Çağı) kadar Hattice'nin daha çok tapınaklarda dini ritüel ve ilahilerde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Alp, 2002, s. 2). Boğazköy'de bulunmuş tabletlerde, Hatticenin kullanımının daha çok dinsel ve mitolojik konuları işleme ve Hititçe çevirileriyle birlikte verilmesi ölü bir dil olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Hattice dilinin gramerine bakıldığında; hem önden hem de sondan eklemeli bir dil olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; çocuk anlamına gelen "binu" kelimesinin çoğulu "le" ön ekini alarak "lebinu"ya dönüştüğü görülmektedir; sondan ek almasına örnek olarak da kral anlamına gelen "katte" kelimesi kraliçe anlamına gelen "kattah"a dönüşmesi gösterilebilir.

3. 3. Luwice

Hitit tabletlerinde geçen Anadolu yerel halklarının kullandığı dillerden biri de Luwice'dir. Luwiceye ilk defa Asur Ticaret Kolonileri zamanında yerlilere ait kişi ve yer adlarında rastlanmıştır. Luwi dilinin Anadolu'da, Hitit döneminde en çok konuşulan ve en uzun süre kullanılan bir dil olduğu anlaşılmaktadır (Dinçol, 1982, s. 24). Hititlerin çivi yazılı metinlerinde "Luwice" Lu(w)iya ülkesinin dili olarak geçmektedir (Alp, 2002, s. 14). Yer adlarında Luwice ile Hititçenin yapısal olarak son eklerinde bulunan "nt" ve "ss" sesleri Hitit döneminde Batı, Orta ve Güney Anadolu'da yaygındır, aynı şekilde bu durum Ege Adaları, Yunanistan, Girit ve İtalya'daki yer adlarında da görülmektedir. Alp'e göre; yer adlarının tutucu oldukları göz önünde bulundurulduğunda Prehistorik çağlarda Anadolu, Ege Adaları ve Yunanistan'da yaşayan halkların bir dil yakınlığı söz konusu olabilir (Alp, 1982, s. 14). Ayrıca Hititçe ve Latince zamirleri arasındaki benzerlik de bu görüşü destekleyici olması bakımından önem arz etmektedir.

Luwice hakkında edinilen kaynaklardan biri, Boğazköy'deki çivi yazılı tabletlerle kaya anıtları ve çeşitli malzemeler üzerinde yazılmış hiyeroglif yazıtlar olduğu görülmektedir.

MÖ 2. binden 1. bine yazılı kaynaklar halinde geçen ve MÖ 1. binde de devam eden tek dil Hiyeroglif Luwicesi (eskiden Hiyeroglif Hititçesi) denilen dildir (Fot. 7). Eski Anadolu'da yaşayan diller arasında ömrü en uzun olan dilin Luwice olduğu anlaşılmaktadır (Alp, 2001, s. 1-16). Hint-Avrupa dillerinde konuşan Luwiler'in kendine has bir yazı dili geliştirdikleri anlaşılmaktadır (Landsberger, 1948, s. 101).

Fot. 7. Karkemiş'te bulunan Hiyeroglif Luwice yazıt (Alp, 2001, s. 16).

Luwicenin Anadolu’da yaklaşık olarak 1500 yıl yaşadığı düşünülmektedir. Luwice ile ilgili iki kaynak türü bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin Boğazköy’de ele geçirilmiş çivi yazılı Luwice tabletler, diğerinin ise MÖ 1. binin ilk çeyreğinde; kaya anıtları ve taş anıtlar, mühürler, kurşun şeritler, gümüş tabaklar gibi çeşitli malzemelerden yapılmış Hiyeroglif-Luwicesi ile yazılmış yazıtlar olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 2. binde ağaç tabletlere balmumu sürülerek yazılan Hiyeroglif-Luwicesi ile yazılmış olduğu düşünülen tabletler ise günümüze kadar gelememiştir (Bossert, 1952, s. 1-8).

Hititler ile Luwicenin benzer fiil ve kelimelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni muhtemelen aynı dil (Hint-Avrupa) grubundan gelmeleridir. Örneğin; Luwice “aya” yapmak fiilinin karşılığı “aya” iken bunun Hititçe karşılığının “iya”; Luwice olmak fiili “as” Hititçede “es” olduğu görülmektedir. Luwice “tarmi” çivi anlamına gelirken Hititçede “tarmi”nin aynı anlama geldiği ve daha birçok fiil ve kelimenin benzerliği olduğu anlaşılmaktadır (Alp, 2002, s. 15).

3. 4. Palaca

İlk defa Pala sözüne MÖ 2. binin ilk çeyreğinde ait Asur dilinde yazılmış metinlerde rastlanmaktadır. Eski Anadolu dillerinden biri olan Palacanın Hint-Avrupa dillerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Pala Klasik çağlarda “Blaene” kentinin olduğu Kastamonu bölgesine yerleştirilmektedir. Hitit tabletlerinde Palaca dili için “Palaumnili” sözünün kullanıldığı görülmektedir (Alp, 2002, s. 17).

Palaca metinler az sayıda bulunmuştur. Bu dildeki metinlere Tanrı Ziparwa’nın kültüründe geçmektedir. Hitit kanunlarında “Pala” da Hitit dışında bir ülke olarak geçmektedir. Palaca ile Hititçe arasında dil açısından sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Palaca içmek fiili “ahu” iken Hititçede “eku”; Palaca varmak fiili “ar-” iken Hititçede de “ar-”; Palaca yemek fiili “ad-” iken Hititçe “et-” Luwice “ad-”, Hiyeroglif-Luwicesi’nde “ad-” (Alp, 2002, s. 17) ve bunun gibi birçok fiil ve kelimelerin benzerliği bu dillerin akraba diller özelliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3. 5. Hurrice

Boğazköy’de ele geçen tabletlerden Hititçeye komşu diller arasında en geniş yeri tutan dilin Hurrice olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 3. binde Doğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya’da Hurrice yer ve kişi adlarına rastlanmıştır. Eski Hitit çağında I. Hattuşili zamanında Hititlerin Hurrilerle yakın ilişkilerde bulunduğu ve III. Hattuşili eşi Puduhepa’nın Hurrili olduğu bilinmektedir (Bin-nun, 1975; Alp, 2002, s. 19). Kuzey Mezopotamya ve Suriye’ye yerleşmiş olan Hurrilerin Mezopotamya kültürel ve sanatsal etkinliklerinin Anadolu’ya aktarılmasında aracı rolü oynadıkları anlaşılmaktadır.

Huri dilinin yazıldığı tabletlerin belli başlı buluntu yerlerin daha çok Boğazköy, Ortaköy, Ras Şamra, Meskene, Tel Hariri, Tel Berak, Tel el-Amarna gibi yerlerde olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tabletlerin çoğunun dinsel içerikli olduğu görülmektedir (Alp, 2002, s. 19-20).

Hititlerde Hurri etkisi I. Hattuşili ve I. Murşili’nin Güneydoğu seferleriyle başlamış olmalı (Alp, 2002, s. 20). Orta Hitit çağında Hurri etkisinin arttığı Hitit kral ve kraliçelerinin Hurrili isimler taşımasından anlaşılmaktadır. Örn. II. Tudhaliya’nın eşi Nikalmati, I. Arnuwanda’nın eşi Aşmunikkal ve daha birçok kraliçenin isimlerinin Hurrice olduğu görülmektedir. Ayrıca III. Tudhaliya’nın tahta çıkmadan önceki isminin bir Hurri ismi olan “Taşmışşari”, II. Muwatalli’nin Sarri-Teşup, III. Murşili’nin Urhi-Teşup olduğu ve daha birçok Hititli kralın birer Hurrice isminin de olması Hurrilerin Hititlere etkisini yansıtmaktadır. Din açısından Hitit Panteonunda da etkisi kendini önemli oranda hissettirmektedir. Örneğin; Fırtına Tanrısı Teşup, eşi Hepat, Teşup’un boğaları Serri ve Hurri, Güneş Tanrısı Şimegi vb.

tanrı ve tanrıçaların yer aldığı görülmektedir. Ayrıca IV. Tudhaliya döneminde Yazılıkaya'daki açık hava tapınağında hiyerogliflerle yazılmış çok sayıda Hurri tanrı ve tanrıçalarının isimlerinin yer alması yine Hurrilerin Hititlere etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Hurrilerin “Kumarbi” destanı ile Hititlerin “Ullikumi” destanlarının büyük oranda benzer olması yine Hurrilerin Hititlere bir diğer etkisini kanıtlamaktadır (Alp, 2002, s. 21). Hitit edebi ürünlerinin zenginleşmesinde Hurriler'in önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Hurri mitleri, Hurriler'in Mezopotamya, Suriye ve Anadolu arasındaki aracı rolünde oldukları ve Hititler'in, Gilgameş ve Atra-hasis gibi Mezopotamya destanlarından onların vasıtasıyla haberdar oldukları anlaşılmaktadır (Kıymet, 2013, s. 3).

Mittani Devleti'nin I. Şuppiluliuma tarafından ortadan kaldırılması (Stavi, 1975, s. 226-239), Hurri etkisini hemen yok edememiş fakat daha sonraları Hurrice'nin Hiyeroglif- Luwicesinin karşısında gerilediği ve MÖ 1. binin ilk yarısında muhtemelen Güneydoğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yaşamaya devam etmiştir (Alp, 2002, s. 21).

3. 6. Kalaşmaca

2023 yılında Almanya, Würzburg Üniversitesi'nden Antik Yakın Doğu uzmanı Profesör Daniel Schwemer, oldukça iyi korunmuş bir şekilde ele geçen bir tabletin şimdiye kadar bilinmeyen bir dil olan Kalaşma dilinde yazıldığını duyurdu (Ak, 2023, s. 12). Şu ana kadar bilinmeyen bir dilde yazıldığı tespit edilen bu tablette kullanılan Kalaşma'nın muhtemelen Hitit merkez bölgesinin kuzeybatısında, bugünkü Bolu veya Gerede civarındaki bir bölge olan Kalaşma halkının konuştuğu bir dil olduğu tahmin edilmektedir. Bu dilin Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu; Hititlerde kullanılan Luwice ile belirgin benzerlikler taşıdığı; içerik olarak ise Kalaşmada gerçekleştirilen eski bir kült ritüelinin işlendiği düşünülmektedir. Antik Yakın Doğu uzmanı ve aynı zamanda Boğazköy kazısının başkanlığını yapan Profesör Daniel Schwemer, Hititlerin ritüelleri yabancı dillerde kaydetmekte eşsiz bir beceriye sahip olduklarını ifade etmektedir (Schwemer, 2023, akt. Ak, 2023, s.12).

4. Hitit edebiyatına kısa bir bakış

Hitit edebiyatına bakıldığında; Hititlerin yerel ve çevre kültürlerin tanrı ve tanrıçalarını kendi panteonlarına aldıkları ve her kültürün kendi dilinde tanrı ve tanrıçalarına ilahiler okuduğu, kazılarda ele geçmiş tabletlerden bilinmektedir. Dinde olduğu edebiyatta da Hititlerin diğer kültürlerin etkisinde olduğu ve bu kültürlerin edebi türlerini, konularını, efsane-destan ve mitoslarını aldıkları anlaşılmaktadır.

Hitit edebi ürünleri hakkında Hitit tabletlerinde geçen benzer efsane-destanlarının birçok dilde yazılması, sentez bir kültürün özelliklerini yansıtmaktadır (Laroche, 1965, s. 72). Hitit dini, nasıl ki Hatti, Hurri ve Mezopotamya etkilerinin birleşimi ise Hitit edebiyatı da benzer özellikler taşımaktadır (Laroche, 1965, s.72). Doğal olarak uluslararası antlaşmaları, kral fermanları, diplomatik mektuplar, kral fermanları, fal ve kehanetle ilgili metinler, bayram ve büyü ayinleri kuru bir dille anlatılan metinler alanına girmemektedir. Edebiyat metinlerinden kasıt daha çok mythos (= masal, efsane) veya epos (= destan) gibi metinlerdir. Hitit edebiyatına bakıldığında daha çok Hatti veya Hurri kökenli olduğu anlaşılmaktadır (Gurney 2001, 143 vd; Bryce 2003, 61). Hurrilerden alınan metinler ise Babil kültüründen aktarılan destan-efsaneler olduğu görülmektedir. Bir diğer Hurri kökenli olduğu kabul edilen ve etkileşim yoluyla alınan Hitit mitosu “Appu” mitosudur. Bu mitos, Appu adında varlıklı fakat çocuğu olmayan bir adamın tanrılara yakarması ve bir kuzu kurban etmesi yoluyla doğan iki erkek çocuğundan birinin iyi diğerinin kötü olması mitosudur. Daha sonraki dinlere de sirayet eden “Habil ile

Kabil”de de aynı konunun işlenmesi (Kınal, 1998, s. 180) kültürlerin devamlılığı ve birbirine etkisine iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Hint-Avrupa kökenli olan Hititler, muhtemelen Anadolu’ya yerleşmeden önce yazı alanında çok gelişmiş bir topluluk değildi. Anadolu coğrafyasına geldikten sonra buradaki kültürlerden beslenmiş ve bu etki onların aracılığıyla diğer kültürlerle yansımıştır. Nitekim Hurriler etkisiyle Hititlere geçen “İlluyanka” mitosu (Hoffner, 1990, 14) daha sonra dolaylı bir şekilde Yunan edebiyatını etkilemiş ve Yunan epik şiirinin -Homeros’tan sonra- yaratıcısı olan Boiotialı şair Hesiodos’un “Theogonia” (Uslu Azarak, 2018, s. 34) adlı destanında yansımaları bulmuştur.

Sonuç

Tarih boyunca Mezopotamya ve Mısır gibi gelişmiş uygarlıklara komşu olan ve onlarla sık sık etkileşimde bulunan; Doğu ile Batı arasında adeta bir köprü görevi gören Anadolu, zengin tarihi ve kültürel mirasa sahiptir. Anadolu coğrafyasında bulunan Boğazköy’deki Hitit kazıları sayesinde Anadolu ve çevre kültürleri hakkında birçok bilgi öğrenmekteyiz. Bu kazılarda ortaya çıkarılan tabletlerle Hititlerin yazıyı bildiği ve bu konuda ileri bir seviyeye ulaştıkları anlaşılmaktadır. Bilginin kalıcılığını sağlayan yazı, toplumsal hafızaya da katkı sunarak geçmiş dönemde yaşanmış olayların, savaşların, gelenek ve göreneklerin, hukukun ve birçok konunun gelecek kuşaklara aktarılmasını da sağlamıştır. Bu nedenle oluşturulan arşiv ve kütüphanelerle bir hafıza oluşturulmuştur. Hititlerin tabletlerde kullandıkları dillerin çeşitliliği buldukları yerel kültürlerle ilişkilerini göstermekte, diplomasi dili olarak kullandıkları Akadcanın o dönemin uluslararası dili olduğu ve siyasi yazışmalarda tercih edildiği anlaşılmaktadır. Akadcanın kullanılması Hititlerin çevre kültürlerle siyasal ilişkilerde bulunduğu; Asur tüccarlarının kendi mallarını belirlemek ve mühürlemek amacıyla kullandıkları yazının Kaneş’te ele geçmesi ve bu tabletlerde ticari mallardan söz etmeleri ticari ilişkilerde de bulduklarını göstermektedir. İlk tabletlerin ticaret yoluyla başlaması nedeniyle Anadolu’nun tarihsel çağlarının Boğazköy ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan çivi yazısı ve hiyeroglif şeklinde yazılmış kil tabletlerle başladığı anlaşılmaktadır. Hititler, Mezopotamya uygarlıklarıyla yaptıkları ticari ilişkiler sonucunda yazıyla tanışmış ve onu kullanmışlardır. Bu nedenle yazının, Mezopotamya uygarlıklarında Anadolu’dan önce başladığı kabul edilmektedir.

Asurlu tüccarların Anadolu’daki ticari faaliyetlerini kayıt altına almalarıyla bir arşiv oluşmuştur. Anadolu uygarlıklarından biri olan Hititlerin başkenti Hattuşaş ve çevresinde, Alishar ve Kaneş gibi yerlerde yapılan kazılarda Hitit dünyası ve Eski Anadolu kültürleri hakkında bilgi veren otuz bine yakın tablet ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin gelişigüzel değil oldukça düzenli bir şekilde raflara yerleştirilmesi ve tabletlerin edebiyat, tarih, mitoloji, din, büyü vb. birçok konuda bilgi vermesi nedeniyle Hititlerde bir kütüphane fikrinin olduğu anlaşılmaktadır.

1834 yılında Hattuşaş’ın ortaya çıkarılması ve bilim dünyasına tanıtılması Hitit kültürü ve dili açısından bir milat olmuştur. Boğazköy, Alishar ve Kaneş’teki kazılarda ele geçen tabletlerin Hrozny tarafından çözümlenmesiyle de Anadolu’daki Hitit varlığının kesinleştiği anlaşılmaktadır. Fakat Hitit varlığı bu kazılardan önce de dini ve siyasi kaynaklarda (Mısır kaynakları ve Tevrat’ta “Het oğulları” veya dışıl anlamda “Hitti(m)” olarak) geçtiği bilinmektedir.

Hititlerin Anadolu’da yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen çok sayıdaki tabletlerden MÖ 2. binlerde Anadolu’daki yerel halklarla birlikte yaşamayı başarmış büyük bir uygarlık olduğu anlaşılmaktadır. Eski Anadolu’da konuşulan dillerin de ele geçen tabletlerde yer almasıyla Hitit tabletleri ışığında bu dillerin

anlaşılması kolaylaştığı ve söz konusu dillerin çözülmesiyle de Anadolu'da yaşamış kültürlerle ilgili bilgi vermesi açısından büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Hititçenin yanı sıra Hattice, Palaca, Hurrice ve Luwice dillerinin de konuşulduğu (şu ana kadar bilinmeyen bir dil olan Kalaşmanın da yeni bulunan bir tablet üzerine yazıldığı tespit edilmiştir) ve bu dillerin aynı dil grubuna (Hint-Avrupa dil grubu) ait olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dillerin tabletlerde genellikle dini metinlerde geçtiği ve bu kültürlerin tanrı ve tanrıçalarının Hitit panteonunda yer aldığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Hititlerin bir politikası olmasının yanında diğer kültürlerle karşı bir hoşgörünün de olduğu kanısını güçlendirmektedir. Söz konusu dillerin aynı gruptan olması (Hint-Avrupa dil grubu) hem çözülmesini kolaylaştırmış hem de bu dönem ve öncesinde Anadolu'da yaşamış yerli halkın dili, kültürü ve yaşayışı hakkında bilgi vermesi açısından önem arz etmektedir. Anadolu coğrafyasında yaşamış yerli halkla sonradan gelen kültürlerin birbirlerini tolere etmesi özellikle siyasal alanda ve diplomasi açısından sonraki kuşaklara örnek teşkil etmektedir. Hitit tabletlerinde verilen bilgiler ve onların farklı dillere yaklaşımı değerlendirildiğinde; bu halkların birlikte yaşamalarını sağlayan bir sentez kültür ortaya çıkardıkları, bu nedenle gelecek kuşaklara önemli bir farkındalık ve deneyim sağladıkları düşünülebilir.

Ayrıca yerel kültürler dışında muhtemelen Batı Anadolu üzerinden Kıta Yunanistan'a edebi açıdan -aradaki zaman farkına rağmen- dolaylı bir Hitit etkisi söz konusudur. Aynı zamanda bir Hint-Avrupa dili olan Hititçedeki tabletlerde geçen Hurri etkisiyle yazılmış (Kumarbi destanı), "İlluyanka" destanı, daha sonra Yunanistan'da (MÖ 8. yüzyıl sonları-MÖ 7. yüzyıl başları) -didaktik epğin yaratıcılarından biri olan- Hesiodos'un "Theogonia"sında (Tanrıların Doğuşu) benzer şekilde ele alınması Anadolu'daki yerel kültürlerden biri olan Hurri etkisinin Hititlere, Hitit aracılığıyla da Yunan edebiyatına etkisini göstermektedir.

Sonuç itibariyle kültürel etkileşimin tarihin her döneminde, hemen hemen her kültürde ve birçok alanda yaşandığına Hititlerin yerel ve çevre kültürlerle etkileşimi (Hitit tabletlerinin çözülmesi sayesinde anlaşılmıştır) örnek gösterilebilir. Bu kültürel etkileşim, aradan geçen zaman farkına rağmen gelecek nesillere aktarılacak devamlılık arz etmekte ve etkisini özellikle kültürlerin yazı, dil, edebiyat ve sanatlarında kendisini göstermektedir.

Kaynakça

- Ak, Özlem. (2023). Türkiye'deki Antik Kalıntılarda Yeni Bir Dil Keşfedildi.
- Akdoğan, R. (2020). Hititçe Yeni Bayram Metinleri, (Bo 3701, Bo 3968). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 29 (4), ss. 223-242.
- Akurgal, E. (2019). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Albayrak, İ. (2006). *Kültepe Tabletleri IV*, , Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Alp, S. (1963). Kaniş=Anişa=Nişa, Erken Hitit Çağının Bir Başkenti. *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, XXVII- 107, ss. 367-376.
- Alparslan, M. (2009). *Hititolojiye Giriş*. İstanbul: Grafik Matbaa.
- Alparslan, M. (2006). II. Murşili ve Dönemi, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkan, Y. ve Schwemer. (2022). Boğazköy'de Bulunan Yayımlanmamış Hititçe Tablet Parçaları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII-2, ss. 445-456.
- Bittel, K. (1970). *Hattusha the Capital of the Hittites*, New York.

- Bittel, K. (1975). *Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, Berlin.
- Bossert, H. TH. 1952 "Hititlerde Yazı Malzemesi ve Yazı Aletleri", *Belleten*, cilt: XVI, sayı: 61, Ankara, 1-8.
- Bryce T. (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. (Çev. Müfit Günay). Ankara: Dost Kitabevi.
- Çelebi, N. (10.03.2020). Tarih Neden Yazıyla Başlar, (<https://fikircografyasi.com/makale/tarih-neden-yaziyla-baslar>)
- Dinçol, M. A. (1988). *Hititlerin Devletlerarası Antlaşmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Dinçol, M. A. (1982). Hititler. *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 1*, Görsel Yayınlar.
- Duran, Y. (2010). Boğazköy- Maşat Höyük- Ortaköy Çivi yazılı Belgelerine Göre Tarihi Coğrafya Araştırmaları, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gurney, O. R. (2001). Hititler, (çev. Pınar Arpaçay). *Ankara: Dost Kitabevi*.
- Güterbock, H. G. (1958). Kaneş and Neşa: Two forms of one Anatolian Place Name?, *Eretz-Israel V*. ss. 46-50.
- Hardy, R. S. (1941). The old Hittite Kingdom, *American Journal of Semitic Language*. ss. 58, 177 vd.
- Hoffner, H. A. (1990). Jr. Hittite Myths, Atlanta, Georgia.
- Jean, J. (2002). *Yazı İnsanlığın Belleği*, (Çev. Nami Başer), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları.
- Otten, H. (1966). *Hethiter, Hurriter und Mittani*. Frankfurt: Fischer Weltgeschichte Bd 3.
- Özgülç, T. (1959). *Kültepe-Kaniş: New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaral, T. C. (2007). Hitit Dünyasında Katipler ve Eğitime Katkıları, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Rüster, C. & Neu, E. (1989). *Hethitisches Zeichenlexikon: Inventor und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten (Vol, 2)*, Weisbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Sever, H. (2002). Mezopotamya ve Anadolu Medeniyetleri ile İlişkiler, *Türkler*, Cilt 1, ss. 451-456.
- Stavi, B. (2011). The Genealogy of Suppiluliuma I, *Altoriental, Frosch., Akademie Verlag*, 38-2, pp. 226-239). *Altorientalische Forschungen*.
- Karasu, C. (1996). Some Remarks on Archive-Library Systems of Hattuşa-Boğazköy. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, Cilt 2, ss. 39-59.
- Karauğuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurtuluş, K. (2013). Hitit Kültüründe Hurri Etkisi (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koç, İ. (Ed.) (2006). *Hititler*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Toplum ve Bilim Merkezi Yayınları.
- Koç, O. (2021). Hitit Kütüphane ve Arşivleri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. Cilt 9, ss. 237-254.
- Landsberger, B. (1948). *Sam'al*, Ankara.
- Laroche, E. (1965). *Textes mythologiques hittites en transcription, 1 partie; Mythologie Anatolienne*, RHA XXIII 77, Paris.
- Memiş, E. (1999). *Genel Tarih Genişletilmiş 2. Baskı*, Konya.

Naumann, R. (1998). *Eski Anadolu Mimarlığı*. Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi.

Uslu Azarak, L. (2018). Antik Yunan'da Kadın Betimlemeleri ve Kadının Sosyal Statüsü. (Yayımlanmamış doktora tezi), Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yıldız, N. (2023). *Kahntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

İnternet kaynakçası

https://www.dainst.blog/daistanbul_blog/2022/09/13/bogazkoy-hattusada-3500-yillik-gizem/

Erişim Tarihi: 13.11.2023

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 10.11.2023

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay>

Erişim Tarihi: 14.11.2023

<https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/makale/antik.pdf>

Erişim Tarihi: 20.11.2023